

БИСТРОВ Я. В., ВЕПРИНЯК І. Д.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

АКТУАЛІЗАЦІЯ ТЕКСТОВОЇ ДОМІНАНТИ В КОНТЕКСТІ
ХУДОЖНЬОЇ ІНТЕРЛІНГВАЛЬНОСТІ
(на матеріалі роману Ентоні Берджеса “Механічний апельсин”)

Стаття присвячена розгляду художньої інтерлінгвальності з точки зору лінгвістичної концепції домінанти. Аналіз концептуального простору роману Е. Берджеса “Механічний апельсин” дозволяє визначити роль інтерлінгвальних елементів у реалізації базового концепту твору – концепту VIOLENCE.

Ключові слова: художня інтерлінгвальність, інтерлінгвальний елемент, семантична домінанта, текстова домінанта, концепт, актуалізація.

Статья посвящена рассмотрению художественной интерлингвальности с точки зрения лингвистической концепции доминанты. Анализ концептуального пространства романа Э. Берджесса “Заводной апельсин” позволяет определить роль интерлингвальных элементов в реализации базового концепта произведения – концепта VIOLENCE.

Ключевые слова: художественная интерлингвальность, интерлингвальный элемент, семантическая доминанта, текстовая доминанта, концепт, актуализация.

The article examines the notion of literary interlingualism in terms of linguistic conception of dominant. The analysis of the conceptual space of A. Burgess’s novel “A Clockwork Orange” enables to define the role of interlingual elements in the realization of the novel’s basic concept of VIOLENCE.

Key words: literary interlingualism, interlingual element, semantic dominant, textual dominant, concept, foregrounding.

У процесі розгляду художнього тексту з концептуальної перспективи його структуризації найбільш релевантними із спільних ознак його лінійно-вербального та ментально-семантичного просторів є неоднорідність, гетерогенність частотності прояву та функціонального значення їхніх одиниць та категорій, а також ієрархічний характер співіснування інтерферуючих елементів.

Превалююче значення конкретних мовних засобів у реалізації формального аспекту твору, наявність у ньому центральних концептуальних понять та образів визначають провідну роль лінгвістичної концепції домінанти як конструктивної основи, що у свою чергу специфікує текст твору, мотивує його унікальність та самотність.

Порушення літературно-мовних конвенцій, зумовлених відмовою автора від вираження своїх інтенцій, обмежуючись лексичними засобами лише однієї мови, визначають підвищену увагу сучасних лінгвістів до

проблеми художньої інтерлінгвальності – явища змішання кількох мов у тексті художнього твору [1:245].

Відсутність теоретичного підґрунтя аналізу функціонально-семантичного потенціалу уведення у текст інтерлінгвальних елементів як засобу ангажування уваги реципієнта до відтворення концептуального простору твору зумовлює **актуальність дослідження**.

Об’єктом дослідження в даній статті обрано поняття художньої інтерлінгвальності у тексті художньої прози.

Предметом статті послужили засоби вираження текстової домінанти крізь призму інтерлінгвальності.

Обрання **матеріалом дослідження** роману Ентоні Берджеса “Механічний апельсин” продиктоване інтерлінгвальним характером вираження мовної картини світу твору.

Метою статті є розкриття смислетворчого потенціалу явища художньої інтерлінгвальності на основі лінгвістичної теорії домінанти та засобів її вираження.

Розбіжності у поглядах мовознавців на сутність домінанти полягають у співвіднесенні терміна як з явищами, що характеризують твір художньої літератури за приналежністю до певного жанру і реалізацією тих чи інших функцій поетичної мови (Р. Якобсон, Я. Мукаржовський), так і з комплексом лексем та граматичних форм, які прямо або опосередковано вказують на центральне поняття, об’єктивують семантичний обсяг певного концепту та підказують “провідні лінії аналізу мовної структури твору” (Л. Г. Бабенко, А. І. Новіков) [2:213–215]. Проте основоположним загальноприйнятим критерієм ідентифікування домінанти художнього тексту є властива їй фокусуюча сигнальна ознака, що привертає увагу реципієнта, і, як зазначав Р. Якобсон, забезпечує цілісність структури тексту та окреслює його ідейно-естетичні контури [3:119].

З усієї багатоаспектності вираження домінанти доцільним видається диференціювання двох основних планів її спроектованості: плану змісту і плану форми. Серед запропонованих сучасними мовознавцями типологій домінант найбільш чітко окресленими є виділені дихотомічне розмежування семантичної домінанти (А. І. Студнева, Е. В. Падучева) та текстової домінанти (Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарін).

Наукова новизна полягає у необхідності акцентувати на бінарному характері реалізації домінанти в контексті художньої інтерлінгвальності, яка

покликана відтворювати своє змістове наповнення через вербальне вираження.

Найпоширенішим на сьогодні є розуміння під семантичною домінантою “акцентованих ділянок концептосфери” [4:163], тобто по суті семантична домінанта є тотожною першому компонентові загальноприйнятої моделі концептуального простору “центр – периферія”.

Узагальнення неодноразових спроб мовознавців визначити поняття домінанти художнього тексту дозволили Л. Г. Бабенко дійти висновку про те, що суть текстової домінанти полягає у висуванні на передній план шляхом актуалізації комплексу лексико-синтаксичних засобів, які беруть участь у формуванні концептуального простору твору. Дослідниця поділяє текстові домінанти на граматичні (однотипні граматичні форми, переважаючи за частотністю вживання синтаксичні структури, неологізми, okazionalіzми) та лексичні (ключові слова, лексичні повтори, часто вживані автором стилістичні засоби) [3:216].

Основною ознакою таких домінант є їхня рекурентна організація у текстах автора, наявність їх головним чином у композиційній частині художнього тексту. Показником повторюваності слугують не тільки частота вживання, але й так звана її жанрова представленість і здатність “притягувати” інші слова, утворюючи разом контекстуально-асоціативні поля.

Однак уявлення про домінанту як явище, що може бути розпізнане, опираючись виключно на запропоновані лінгвістами визначення, звужує можливості застосування аналізу тексту на основі домінант, адже її однозначна чітка характеристика видається можливою та єдино адекватною лише в контексті конкретного художнього цілого.

Роль художньої інтерлінгвальності як текстової домінант визначена суголосністю іманентних ознак першої з теоретично окресленими характерними ознаками останньої. Інтерлінгвальність, що на формальному рівні являє собою змішання мовних кодів, співіснування елементів у різносистемних мовах у межах однієї дискурсивної єдності є стилістично вмотивованим прийомом, від інтерпретації якого залежить адекватне розуміння тексту.

З точки зору лінгвістичної теорії явища актуалізації (Я. Мукаржовський) специфічність художньої інтерлінгвальності полягає у двоаспектності реалізованих нею експресивних текстуальних можливостей. З одного боку, інтерлінгвальні елементи виступають у тексті

актуалізованими компонентами, що контрастують з неактуалізованим тлом – лексичним простором мови-реципієнта. З іншого боку, згідно з думкою Ж. Брюс-Новоа, дослідника, який увів термін “інтерлінгвальність” у науковий обіг, у результаті змішання мов і в умовах постійного взаємного тиску відбувається генерування нової мови – так званої “інтермови” [1:225]. Тому художня інтерлінгвальність як обраний автором засіб вербалізації ідейного змісту твору постає перед читачем у вигляді сукупності актуалізованих мікроелементів, що утворюють актуалізований макрокомпонент на фоні існуючої у його свідомості чистої, “не контамінованої” іншомовними включеннями мови.

З огляду на викладене вище, небезпідставним видається розгляд художньої інтерлінгвальності як текстової (текстотвірної) домінанти, елементи якої функціонують за принципом ієрархічного зв’язку з точки зору їхньої ролі у вираженні концептуального простору твору.

Мовна репрезентація роману Е. Берджеса “Механічний апельсин” є одним з яскравих прикладів функціонування художньої інтерлінгвальності у вигляді текстової домінанти, аналіз прагматико-інтенційного параметру якої є визначальним кроком на шляху до експлікації базового концепту твору та інтерпретації мовної поведінки головного героя твору – підлітка Алекса, у світлі якої відбувається цілісне розкриття його образу.

Наскрізна присутність проблеми насильства, крізь призму якої вибудовується багатогранна система значень та образів роману, визначає його семантичну домінанту – базовий концепт VIOLENCE – смисловий лейтмотив, рекурентно актуалізований цілою парадигмою лексичних засобів, серед яких провідними є:

- ключові слова мови реципієнта (кількість яких становить 2 % від загальної кількості лексичних одиниць англійської мови): *(ultra-) violence, victim, murder, hooligan, criminal, blood, pain, pervert, (the) bad, to fight, to bleed, to kill, to kick, to cut, , to smash, to tear, to defend, horrible, nasty, filthy* ;

- інтерлінгвальні номінативні елементи концепту VIOLENCE (17 % від загальної кількості транскрибованих латиницею російських лексем): *creech, horrorshow, tolchock, bezoomny, krovvy, rozz, britva, shoom, drats, plenny, crast, nozh, prestoopnik, chasso, razdrasz, razrez, oozy, lovet, bitva, strack, shaika, spoogy, skvat, vred.*

У тексті досліджуваного роману англійські ключові слова, володіючи як кількісною, так і якісною продуктивністю вираження концепту VIOLENCE, звужують полісемантичні можливості інтерпретації

інтерлінгвальних включень і розкривають їхній прихований смисловий потенціал разом з уточнюючими дискурсивними маркерами (*or, that is, I mean* та ін.) та численними плеоназмами – дублюванням іншомовних лексем відповідними англійськими одиницями: [...] *he did not **tolchock** or **kick** me in when he'd opened up; [...] the Prison Authorities were going to allow **horrible vonny stinking perverted prestoopnicks** to leap on my **plott** when I was in no position to **defend** myself* [5].

Будучи актуалізованими мікрокомпонентами текстової доміанти роману – художньої інтерлінгвальності – семантично марковані у плані вираження концепту VIOLENCE інтерлінгвальні елементи виступають у позиції граматичних та лексичних доміант.

Окрім формування принципово нової, безеквівалентної морфосинтаксичної рамки тексту роману актуалізація інтерлінгвальних елементів полягає у модифікації їхньої формальної репрезентації засобами словотвору: а) явищем конверсії: *to vred, to tolchock* (вербалізація), *a crast* (субстантивізація); б) поєднанням декількох способів словотвору (словоскладання+афіксація): *shop-crasting, krovy-red*.

Серед лексичних доміант, що виражають спільний для них семантичний компонент – прояв насильства і водночас підсилюють експресію, найбільш актуалізованими є: а) тропеїчні конструкції (метафори і метонімії), в яких інтерлінгвальні елементи співіснують з лексемами мови-реципієнта: *They **made** a real **pudding** out of this starry **veck**; [...] these starry **rookers** that **held** me were stronger than I had thought* [5]; б) сконструйовані автором фразеологічні словосполучення: *We could tell she would **creech murder** given one chance [...]; I drink this very strong **chai** with **moloko** and **spoon** after **spoon** after **spoon** of **sugar**, me **having** a **sladky** **tooth*** [5].

Крім того, у тексті неодноразово простежується порушення традиційних аксіологічних орієнтирів, яке виражене вжитими Е. Берджесом параномазіями: поряд із транскрибованими російськими лексемами у творі трапляються також такі мовні одиниці, у транскрибуванні яких навмисне допущено помилку, в результаті чого вони набувають двоякого значення.

Так, лексема *horrorshow*, вжита у ролі обставини або означення відповідає російському прислівнику *хорошо* або прикметнику *хороший*: [...] *I could not **viddy**, or **slooshy** **horrorshow** which one [...]; [...] the shortage of real **horrorshow** teachers* [5]. Однак застосування методу семного аналізу дає підставу вважати конотацію вживаного головним героєм слова подвійною: семи *horror* та *show* у своєму сполученні мають зовсім інше концептуальне

значення (*horrorshow* у буквальному перекладі – “шоу жахів”): *‘Horrorshow is right, friend. A real show of horrors’* [5].

Відповідник російського іменника *люди* – *lewdies* містить у собі сему *lewd* (у буквальному перекладі – “похитливий”, “вульгарний”), внаслідок чого він набуває негативного конотативного значення: [...] *the same programme was being viddied by everybody in the world that wanted to, that being mostly the middle-aged middle-class lewdies* [5].

Мовна гра на сторінках роману актуалізує негативну аксіологію концепту VIOLENCE. Стигматизована мова підлітків відтворює небажання пристосовуватись до світу догм та стереотипів дорослого покоління, що дозволяє розглянути поняття насильства очима його головного героя, крізь призму власного світобачення, і постає як виклик примітивності та одноманітності, обмеженості у поглядах оточуючого суспільства: *And is not our modern history, my brothers, the story of brave malenky selves fighting these big machines* [5].

Отже, здійснений аналіз дає підстави наголосити на продуктивності розгляду явища художньої інтерлінгвальності з точки зору лінгвістичної концепції текстової домінанти як найбільш актуалізованого і спроектованого на план змісту та форми елемента в концептуальній організації художнього твору.

Перспективи дослідження. Проведене дослідження дозволяє поглибити вивчення особливостей вираження текстової домінанти в контексті художньої інтерлінгвальності і тим самим зробити крок до встановлення параметрів цього лінгвістичного феномену і його цілісного аналізу на матеріалі інших літературних жанрів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bruce-Novoa J. Chicano Poetry / J. Bruce-Novoa // *An Other Tongue : Nation and Ethnicity in the Linguistic Borderlands* / [ed. by Alfred Arteaga]. – Durham, NC : Duke University Press, 1994. – P. 225–245.
2. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика : [ученик ; практикум] / Людмила Григорьевна Бабенко, Юрий Викторович Казарин. – [2-е изд.]. – М. : Флинта : Наука, 2004. – 496 с.
3. Якобсон Р. Язык и бессознательное / Роман Якобсон ; [пер. с англ., фр. К. Голубович, Д. Епифанова, Д. Кротовой, К. Чухрукидзе, В. Шеворошкина ; составл. вст. слово К. Голубович, К. Чухрукидзе ; ред. пер. Ф. Успенский]. – М. : Гнозис, 1996. – 248 с.
4. Падучева Е. В. Неопределенность как семантическая доминанта русской языковой картины мира / Елена Викторовна Падучева // *Problemi di morphosintassi delle lingue slave*. – Padova : Unipress, 1996. – Vol. 5 : *Determinatezza e indeterminatezza nelle lingue slave*. – С. 163–186.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

5. Burgess A. A Clockwork Orange (UK Version) [Електронний ресурс] / Anthony Burgess // *READER – читатель двадцать первого века*. – Режим доступу до ресурсу : <http://reader.ru/anthony-burgess-a-clockwork-orange-uk-version.html>.